

Quạt Kè Vác

Hỡi cô thắt giải bao xanh,

Có về Canh Hoạch với anh thì về,

Canh Hoạch ít ruộng nhiều nghề,

Yêu nghề quạt giấy hay nghề đan khuya?

Ca dao xưa đã ca ngợi một nghề truyền thống trên đất trăm nghề, đó là nghề làm quạt ở Canh Hoạch (tên chữ của làng Vác hay còn gọi là Kè Vác). Nay thuộc xã Dân Hoà, huyện Thanh Oai, Hà Nội.

Lịch sử một làng nghề

Phơi quạt

Không biết *chiếc* quạt giấy có từ thuở nào, chỉ biết rằng, nó được sử dụng từ rất lâu, là vật dụng quen thuộc trong cuộc sống đời thường của người dân. Chỉ đơn thuần là một chiếc quạt giấy, nhưng nó lại chứa đựng trong đó nét đẹp văn hóa truyền thống, đậm bản sắc Việt Nam cũng như mang ý nghĩa giá trị tinh thần sâu sắc của người dân làng Vác. Làng Vác, kè Vác hay Canh Hoạch xã Dân Hoà, Thanh Oai, là một làng quê có nhiều nghề thủ công truyền thống trong đó nổi tiếng nhất là nghề làm quạt giấy. Quạt Vác bắt đầu xuất hiện từ nửa cuối

thế kỷ 19, cách đây khoảng 140-150 năm, do Mai Đức Siêu- người được coi là ông Tổ của làng khởi nghiệp. Dần dần nhiều gia đình theo nghề và chẳng bao lâu cả làng Canh Hoạch đều làm quạt. Trước kia thợ Vác từ chỗ chỉ sản xuất quạt bán quanh vùng quê mình, đã tiến lên làm các loại quạt kỹ, quạt quý xuất khẩu và tham dự các cuộc đấu xảo, hội chợ Ở Hà Nội và Ở Paris. Những người thợ quạt làng Canh Hoạch mỗi khi ôn lại truyền thống nghề nghiệp của mình, bao giờ cũng nhắc đến sự kiện đáng nhớ: Vào năm 1946, dân làng Canh Hoạch cùng nhau làm một chiếc quạt biếu Chủ tịch Hồ Chí Minh, nhân kỷ niệm ngày sinh của Người. Đó là chiếc quạt thước- một loại quạt giấy dài một thước ta- trên mặt quạt có chạm kim hoa văn rất đẹp và hai bài thơ, trong đó có bài:

"Gió xuân hây hây Ba kỳ mát/ Muối cô vo ve một phây tan/ Gia Cát quạt lông, Hồ quạt giấy/ Trước sau quét sạch lũ tham tàn".

Tự hào hai tiếng quạt Vác

Quạt vác Vốn bền đẹp, khi quạt có nhiều gió. Nan cứng không mọt, được phất bằng nước cây tốt, dính, nhẹ, lại được phất bằng giấy dó thủ công rất mịn và dai nên xưa nay được dân gian ưa thích. Người làng Vác không chỉ duy trì từ nghề mà còn đưa quạt giấy lên tới đỉnh cao bậc nhất ở Việt Nam. Trước kia, muốn làm quạt phải có một cái nan mẫu làm khuôn, ở đầu khuôn phải đóng sẵn một cái đinh con. Rồi khi làm theo, tất cả các nan đều phải đặt lên khuôn và làm đúng như vậy. Việc khoan lỗ cũng phải khoan riêng, mà lại xiên lỗ hai, ba nan một, sau mới chấp vào thành một cái quạt Cách này rất đơn giản nhưng năng suất lại thấp. Về sau kỹ thuật làm quạt Vác nhiều lần cải tiến, nâng cao, dần dần trở nên tinh xảo và năng suất cao hơn nhiều. Tiêu chuẩn để có một chiếc quạt đẹp, bền, có hồn, đòi hỏi rất nhiều yếu tố, trong đó, yếu tố đầu tiên chính là nguyên liệu đặc trưng cần và đủ cho một chiếc quạt như: Tre tạo dáng cho chiếc quạt được chọn lựa rất kỹ lưỡng; tre được lấy ở nhiều nơi, nhưng tốt nhất vẫn là tre được trồng ở Lương Sơn - và ít bị mối mọt; giấy dó phải là giấy dó Bắc Ninh vì nó có độ bền cao và dai, tạo cảm hứng cho các nghệ nhân khi sáng tác các tác phẩm mang đậm *"màu dân tộc sáng bừng trên giấy điệp"*!.. Khi đã có đầy đủ nguyên liệu, người thợ bắt đầu các công đoạn hoàn chỉnh chiếc quạt.

Do quạt được làm thủ công nên có rất nhiều công đoạn nhỏ đến từng chi tiết. Khi chọn được tre đạt yêu cầu, việc đầu tiên là chẻ tre và ngâm tẩm tre cẩn thận, kỹ lưỡng để tránh bị mốc, mối mọt. Tiếp đến là đem ghép các nan tre đã chẻ lại với nhau rồi đóng nhai, dùng dao chuyên dụng gọt nan ghép cho thật đều. Định hình khung quạt xong, người thợ bắt đầu dán giấy lên các nan sao cho bề mặt quạt phẳng, không bị nhăn giấy. Tiếp theo, người thợ với bàn tay tài hoa, khéo léo sẽ tạo hình trên mặt giấy nhiều chi tiết hoa văn, hình vẽ sống động... Khi tạo hình xong sẽ đến gập, quán và xén những phần giấy thừa. Đây là công đoạn cuối cùng để làm nên chiếc quạt. Ngày xưa, các cụ quy định một chiếc quạt gồm 17 hoặc 18 chiếc nan, nhưng bây giờ hầu hết đều làm theo yêu cầu của khách, họ đặt bao nhiêu nan thì làm bấy nhiêu. Sau

khi hoàn chỉnh, nghệ nhân trang trí lên quạt nhiều hoa văn và hình vẽ truyền thống như hoa sen, hoa cúc, hay lưỡng long châu nguyệt, tứ linh... bằng những nốt châm kim đều tăm tắp. Chuẩn mực của một chiếc quạt đẹp là nan phải nhẵn bóng, giấy nhuộm đều với nốt châm kim tinh xảo. Đặc biệt, quạt làm bằng giấy đó có thể che lúc trời nắng, trời mưa mà vẫn giữ được độ bền, đẹp lâu năm.

Kỹ thuật châm kim trên quạt do thợ làm quạt ở làng Canh Hoạch sáng tạo ra từ những chiếc kim khâu được tết lại với nhau. Đây là một thủ pháp kỹ thuật phức tạp và độc đáo có một không hai, chỉ mới thấy có ở Việt Nam và cũng chỉ có làng Vác sử dụng kỹ thuật châm kim tạo hình và hoa văn trên quạt giấy một cách khéo léo mà thôi. Đề tài châm kim khá phong phú, đa dạng. Điều đặc biệt là người thợ không cần vẽ sẵn mẫu lên quạt, mà hình ảnh được hiện ra từ óc sáng tạo, tưởng tượng theo bàn tay cầm kim rê đi thoăn thoắt trên nền tím thẫm của quạt rất tinh vi. Khi cầm quạt soi lên trời, ta sẽ nhìn thấy những hình vẽ hiện lên như một bức họa sống động như mây, rồng, phượng, tùng, trúc, cúc, mai... mà đường nét là những lỗ châm kim liền nhau, với kỹ thuật đạt tới độ chuẩn xác cao. Cuộc sống ngày một khá hơn, con người dần tiếp cận và thích nghi với các đồ điện hiện đại như quạt điện, điều hòa nhiệt độ những tường nghề làm quạt sẽ mai một nhưng ngược lại nghề làm quạt khá ổn định chứ không bị rơi vào tình trạng mai một hay lúc thăng khi trầm như nhiều làng nghề truyền thống khác. Nghề làm quạt vẫn ngày một phát triển và người dân làng Vác vẫn dư việc làm. Trung bình thu nhập từ nghề khoảng 500 ngàn đến 700 ngàn đồng/gia đình/tháng. Vài năm trở lại đây, từ một vật dụng thông thường, quạt làng Vác đã trở thành món quà lưu niệm mang bản sắc Việt Nam.

Mỗi một chiếc quạt được làm ra đều ẩn chứa trong đó niềm vui, nỗi buồn, cũng như cuộc sống của người dân gắn bó cùng với sự hình thành và phát triển nghề làm quạt từ những ngày đầu tiên.

Chiếc quạt Vác được ví như "linh hồn" của làng, không chỉ để làm mát, nó còn là nhân chứng chứng kiến sự thăng trầm của lịch sử, của thời gian. Và để hàng năm, cứ vào tháng 3 âm lịch, những người con làng Vác tổ chức lễ hội làng với nghi lễ rước quạt để tỏ lòng thành kính với người đã đưa nghề quạt giấy trở thành nghề truyền thống của làng.

Theo Tạp chí Truyền hình Hà Nội